

€ 2,75

JAARGANG 19 NUMMER 2 juni 2008

STIJL

TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS VAN WERKEND LEIDEN

- 'Laatste wachterswoning behouden'
- Prijsvraag Leidse watertoren
- Hema Leiden 70 jaar
- Waarom Leidse buurgemeenten groen bleven

Colofon

Stielz Jaargang 19 (2008) Nummer 2
ISSN 0928-9437

Stielz stond oorspronkelijk voor StielZaken als uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel). Deze stichting ijvert voor de opsporing en behoud van monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omgeving. Stiel verstaat onder monumenten niet alleen oude fabrieken, maar ook winkels, pakhuizen, bruggen, stations en nutsbedrijven. Sinds de oprichting van de stichting in 1987 is dankzij haar inspanningen een groot aantal complexen op de plaatselijke en landelijke monumentenlijsten geplaatst. Verder onderzoekt en beschrijft Stiel de geschiedenis van Leiden als vooraanstaande industriestad. Met de ondertitel 'geschiedenis van werkend Leiden' gaat dit blad een stapje verder dan de formele doelstelling van de stichting: de beschrijving van de recente sociaal-economische geschiedenis van Leiden en omgeving.

Secretariaatsadres Stiel

Postbus 4021, 2301 RA Leiden. Tel. 071-5125877; e-mail: info@stiel-leiden.nl. Nieuwe donateurs, die ons werk willen steunen, kunnen zich voor minimaal € 15 per jaar aanmelden. Bedrijfsdonateurs betalen minimaal € 50 met recht op een advertentie in dit blad. Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt op Postbank 10.39.391. Donateurs ontvangen het blad gratis. Losse nummers € 2,75.

Website Stiel:

www.stiel-leiden.nl

Redactie Stielz

Wibo Burgers, De Fruittuinen 70, 2132 NZ Hoofddorp, tel.023-5632725, e-mail: wibo.burgers@wxs.nl

Distributie

K. Ravensbergen; Snippenhoek 4 2317 WX Leiden. Tel. 071-5212605

Druk

Elvé Leiden

Ontwerp omslag en concept binnenwerk
Donna Smith

Lay out

Grafisch Bureau Christine van der Ven,
Voorschoten

Medewerkers aan dit nummer

Niek Bavelaar is 'huisfotograaf' van Stiel. Tel. 071-5149863; e-mail: n.bavelaar@zonnet.nl.
Wibo Burgers is journalist en kunsthistoricus.
Joop Gijsman is oud-ondernemer en penningmeester van Stiel.
Michiel Rohlof is kunsthistoricus.
Gerard J.Telkamp is historicus en bestuurslid van Stiel.
Hans Vollaard is voorzitter van Stiel.
Jan Willem Wesseldijk is secretaris van Stiel.

Stielz komt tot stand dankzij steun van de volgende Leidse bedrijven
Dieben BV Beheersmij

Bestuur Stichting Industrieel Erfgoed Leiden

Drs J.P. Vollaard, voorzitter, drs. J.W. Wesseldijk, secretaris, J.J. Gijsman, penningmeester, mr. H.J. Korthof, tweede secretaris, mr.ir. L. Barendregt, drs W.B. Burgers, drs. G.J.Telkamp.

Ere-voorzitter: Ing. H.J. Budel

REDACTIONEEL

Afscheid van een voorzitter

Onlangs bezocht ik de mijn La Bois du Cazier in Marcinelle (vlakbij Charleroi in Wallonië), waar op 8 augustus 1956 bij een brand 262 vooral Italiaanse mijnwerkers om het leven kwamen. Oudere mensen zullen zich die ramp nog wel herinneren. De ramp kreeg veel aandacht in het nieuws. Er is in 2006 een museum van de mijn gemaakt. Naast uitleg over de ramp, toont het museum het kapitaal en de technische innovaties die de mijnindustrie in Wallonië groot hebben gemaakt. Hoe indrukwekkend dat ook mag zijn, mijnwerkers hebben daar lang niet altijd plezier aan beleefd. Al snel hadden ze weinig geloof meer in Heer en meester, en zochten hun heil bij de Belgische Werkliedenpartij of de communisten. Omdat na de Tweede Wereldoorlog steeds meer Belgen de slechte arbeidsomstandigheden in de mijnen niet meer pikten, werden er toen veel Italianen geworven (soms onder valse voorwendselen). Pas na de ramp in Marcinelle kwam in het lot van mijnwerkers substantiële verbetering. De strijd tussen het liberale kapitaal en socialistische arbeid heeft vooral op Waalse politiek een zwaar stempel gedrukt.

België komt nu vooral in het nieuws met de taalstrijd tussen Nederlandstaligen en Franstaligen. De voortdurende regeringsvorming sinds de nationale verkiezingen van juni 2007 wordt zo verklaard uit taalkwesties als de verfransing van Vlaamse gemeentes rondom Brussel. Die aandacht voor taal versluiert echter de strijd om sociaal-economisch beleid. Vormden in Wallonië begrijpelijkerwijs de socialisten lange tijd de grootste partij, in 2007 wonnen de liberalen voor het eerst meer stemmen. De oorspronkelijke wens van Vlaamse en Waalse liberalen om de Waalse socialisten buiten de regering te houden, heeft de regeringsonderhandelingen er niet gemakkelijker op gemaakt. Industriële geschiedenis herbergt dus lang niet altijd een vrolijke geschiedenis, en laat politieke sporen na tot de dag van vandaag. Als politicoloog ben ik daar natuurlijk door geboeid. Mijn werk als universitair docent boeit zelfs zoveel, dat ik als voorzitter van STIEL afscheid moet nemen. Drie jaar voorzitterschap hebben mij laten zien dat industrieel erfgoed het bewaren waard is, omdat het herinnert aan de (soms letterlijke) zwarte kant van de geschiedenis. Ik heb het eer gevonden om uw voorzitter te zijn. Binnenkort zal STIEL melden wie mij opvolgt.

Hans Vollaard

Omslagfoto: Het emplacement Haagweg (Leiden Goederen), zoals dat er in augustus 1978 uitzag. Geheel links op de foto, gemaakt door Roelof Hamoen, het seinhuis. Dat is al vele jaren geleden gesloopt. Geheel aan de rechterkant de dubbele wachterswoning, met geheel rechts het nummer 13A zichtbaar op de gevel, de aanduiding 13B, links op de gevel, is onttrokken aan het zicht door een poot van het bovenleidingportaal. De dienstwoningen waren destijds genummerd van 1 tot en met 13, te beginnen in Woerden en als laatste deze op de foto in Leiden.

INHOUD

3

STIEL wil laatste wachterswoning behouden

6

Een echte Leidse winkel: Hema Leiden 70 jaar

10

Prijsvraag Leidse watertoren

11

Uit Leiden en regio

12

Waarom Leidse buurgemeenten groen bleven

17

Jaarverslag STIEL over 2007

STIEL WIL BEHOUD VAN LAATSTE WACHTERS-WONING

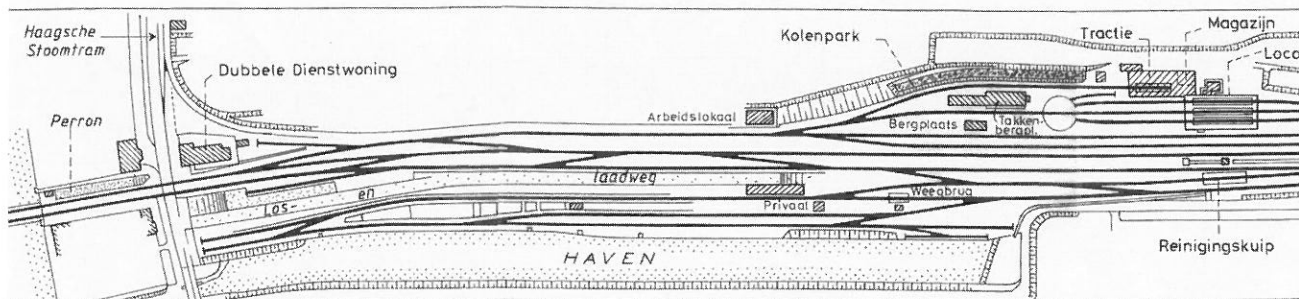
Aan de Haagweg, met de huisnummers 8 en 10, staat tussen de voormalige Ambachtsschool (zie STIELZ nr. 1, maart 2006) en de spoorlijn de dubbele overwegwachterswoning uit 1878. Deze is gebouwd tijdens de aanleg van de spoorlijn Leiden - Woerden, die op 14 oktober van dat jaar officieel in gebruik werd genomen. Het is de enige die na 130 jaar nog over is van 13 soortgelijke woningen, en volgens sommigen het enige nog in vrijwel oorspronkelijke staat overgebleven gebouw langs deze spoorlijn. STIEL heeft op 19 maart jl. aan B. en W. gevraagd, dit gebouw als beschermwaardig op te nemen in de gemeentelijke monumentenlijst.

De spoorlijn is aangelegd tussen 1875 en 1878 door de Spoorwegmaatschappij Leiden-Woerden van de heren De Bordes en Sloet. Zij hadden in 1875 de concessie verworven. Zij traden in de voetsporen van de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij (HSM), die in de voorafgaande twintig jaar getracht had een dergelijke lijn te bouwen ten noorden van de Rijn. Tegenstand van de boeren en de uiterst slappe veengrond waren voor het gekozen tracé een onneembare horde gebleken. De grote concurrent van de HSM, de Nederlandsche Rhijnspoorweg-Maatschappij (NRS), fourneerde de drie miljoen gulden die voor de bouw van de langs de zuidkant van de Rijn geprojecteerde spoorlijn waren geraamd. Deze maatschappij nam ook onmiddellijk na het gereedkomen in 1878 de exploitatie over, al moest zij in de eerste jaren grote verliezen incasseren.

Van de dubbele wachterswoning is een bouwtekening uit 1877 bewaard gebleven in het Utrechts Archief, waar de archieven van de NV Nederlandse Spoorwegen en haar rechtsvoorgangers berusten. Zoals

ook blijkt uit de op de voorgevel geschilderde cijfers – die nu, in de zomer, achter dichte begroeiing schuil gaan – was deze woning het dertiende exemplaar dat tussen Woerden en Leiden werd gebouwd. In de loop der jaren, en vooral in de jaren '60 tot '80 van de vorige eeuw, zijn alle twaalf andere wachterswoningen gesloopt: zo viel de slopershamer op woning 5 a-b in Bodegraven in 1963, woning 6 a-b in Zwammerdam was in 1974 aan de beurt, woning 8 a-b in Alphen aan den Rijn in 1980 en woning 9 e-f in Hazerswoude in 1988. Woning 13 a-b is de enige uit deze rij die nu nog over is.

De wachterswoning valt binnen het gebied dat wordt bestreken door het Voorontwerp bestemmingsplan Haagwegterrein van 2005. Volgens de plankaart staat de woning in een zone aangeduid met "Uit te werken gebied voor Gemengde doeleinden (UGD)". In het voorontwerp is hierover het volgende opgenomen: "Voor de gronden tussen Haagweg 4 en de huidige parkeerplaats is een uit te werken bestemming opgenomen waar verschillende functies mogelijk zijn. (...)

Het emplacement Leiden Wittepoort (later bekend als het Van Gend en Loos-terrein) naar de situatie in 1912 (tekening Dick van der Spek).

In het midden de foto, die de situatie op het emplacement Haagweg in 1978 weergeeft. Boven en beneden recente opnamen van de wachterswoning (foto 41 J.Gijsman).

Ook in Zwammerdam stond vele jaren een dubbele spoorwachterswoning, met de nummering 6A en 6B. In 1974 werd dit exemplaar afgebroken. (foto Roelof Hamoen, juni 1972).

Totdat een uitwerkingsplan is gemaakt geldt een bouwverbod, waarvan onder voorwaarden vrijstelling kan worden verleend." Zoals ook de laatste jaren het geval is geweest, zal de wachterswoning de entree flankeren van het te ontwikkelen woongebied op het voormalige spooreplacement. Volgens het ontwerp-bestemmingsplan wordt voor de nog te ontwikkelen bebouwing van dit entreegebied gedacht aan gemengde functies. Maatschappelijke functies (bijvoorbeeld een gezondheidscentrum), woningen, sociaal culturele voorzieningen en horeca zullen daarbij worden toegestaan.

Uit het bouwregister van de gemeente Leiden is STIEL gebleken, dat voor Haagweg 8 (maar niet voor nr. 10, de andere helft van de twee wachterswoningen!) op 13 april 2007 onder nummer 040712 een sloopvergunning is verleend. Deze werd aangevraagd op 18 augustus 2004. Van deze vergunning is tot nu toe geen gebruik gemaakt. Navraag heeft ons geleerd dat de woningen thans bewoond zijn door een zogeheten 'kraakwacht'. Wij hebben dan ook op 28 april van dit jaar aan B&W verzocht om, in samenhang met ons verzoek tot aanwijzing als beschermd monument van dit pand, te besluiten tot intrekking van deze sloopvergunning. Als zo'n vergunning na meer dan een half jaar niet is gebruikt, biedt

de onlangs gewijzigd vastgestelde Bouwverordening 1992 voor die intrekking de juridische ruimte.

Voor de bereikbaarheid en de ontwikkeling van Leiden is de spoorlijn naar Woerden en Utrecht van groot belang geweest. Veel materiële sporen zijn er, behalve de spoordijk zelf met rails en bovenleiding, niet over van de 130 jaar van zijn bestaan. Het zou zeer te betreuren zijn als de laatste van 13 wachterswoningen niet in lengte van jaren van dat verleden zou kunnen blijven getuigen.

Jan Willem Wesseldijk

Bron: website *Op IJzeren Wegen* van Roelof Hamoen (home.hetnet.nl/~f2hrajhamoen482/index.html).

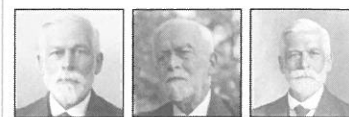
ADVERTENTIE

Dirk van Eck-Stichting Sociale en economische geschiedenis Leiden en omstreken

De Dirk van Eck-Stichting brengt de sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken onder de aandacht van een breed publiek. We organiseren filmavonden en lezingen, we zetten ons in voor het behoud archieven en we geven boeken en dvd's uit. Donateurs van de stichting ontvangen het Jaarboek der sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken gratis.

Voor meer informatie over ons en onze komende activiteiten kunt u contact opnemen met:

Dirk van Eck-Stichting
Postbus 849
2300 AV Leiden
email: info@dirkvaneck.nl

www.dirkvaneck.nl

EEN ECHTE LEIDSE WINKEL

HEMA LEIDEN 70 JAAR

Op 20 augustus 1937, twee uur 's middags, vond de feestelijke opening plaats van het Leidse filiaal van de N.V. Hollandsche Eenheidsprijzen Maatschappij Amsterdam, kortweg de Hema. Bij gelegenheid van de viering van (ruim) 70 jaar Hema in Leiden wordt er vanaf begin juli in het stadhuis en het stadsbouwhuis een kleine tentoonstelling gehouden, waarbij typische Hema-producten en oud fotomateriaal zorgen voor een feest der herkenning. Ter gelegenheid van dit lustrum sprak Stielz met een drietal oud-werkneemsters van de Hema.

Het eerste filiaal van de Hema werd op 4 november 1926 geopend aan de Kalverstraat te Amsterdam. De heren Leo Meijer en Arthur Isaac, beide directeur van De Bijenkorf, legden de basis voor het concern en haar systeem van eenheidsprijzen. Meijer kwam op het idee door een vriend die op zakenreis was geweest in Amerika. Drie dingen waren hem daar in de grotere winkels opgevallen; de roltrappen, de personeelsopleiding en de eenheidsprijzenzaken; zaken die dan ook aan de basis stonden van de latere Hema-filialen. Voor Leiden betekende de komst van de Hema (in het markante pand aan de Haarlemmerstraat, waar voorheen Waals gevestigd was, en daarvoor een sigarenfabriek) niet alleen de introductie van overzichtelijke eenheidsprijzen (van 10 cent tot 1 gulden). Veel later, in mei 1968, had de Hema in Leiden een andere primeur met de komst van de eerste roltrap van Leiden.

Brussel (links) en Rie Mader.

Enkele van de vele producten die de Hema in ruim zeventig jaar onder verschillende eigen merknamen heeft uitgebracht. Bekende Hema-merknamen waren o.a. Frany, Rosa Rosa, St. Michael (consumpties), Inoxal en Inoxa (keukengerei), Marein (schoonmaakmiddelen), Miss Helen (cosmetica), Reactor (electrische apparaten), Twente (beddengoed), Marjolein (baby-artikelen), Josselijne (kousen en panties), Roland en Ascot (herenmode) en Sound & Vision (electronica).

Eigen winkeltje

Rie Mader (1929) begon in 1947 als jong meisje bij de Hema. In de jaren na de Tweede Wereldoorlog waren veel producten nieuw voor het Leidse winkelpubliek, waardoor het vanaf haar beginjaren altijd druk is geweest, aldus Mader. "Mensen hadden natuurlijk weinig zo net na de oorlog, dus kwam men met veel plezier kijken naar alles dat te koop was. In 1946 ging het serviesgoed nog op de bon en in 1947, toen ik begon,

De Hema in oktober 1987, met de in 1968 aangelegde roltrap (die langere tijd alleen naar boven ging).

kwam de handel echt op gang. Sommige producten, zoals horloges en nylons, waren toen nog vrij bijzonder voor het 'gewone volk'. Vooral op zaterdag viel die nieuwsgierigheid op; dan was het hard werken om alle klanten snel te kunnen helpen." Mader werkte in de chocolaterie, een aparte afdeling die ze met twee andere dames bestierde. "Het was een afdeling met toonbanken rondom, met aan de ene kant het snoep en aan de andere kant de bonbons en koekjes. Met z'n drieën zorgden we voor de verkoop, de bevoorrading en de schoonmaak." Haar toenmalige collega Corry Brussel (1931), die in 1949 op de parfumerie-afdeling kwam werken, herinnert zich haar baan als het hebben van een eigen winkel. Brussel: "Op mijn afdeling verkochten we make-up, kammetjes en natuurlijk parfum, eau de toilette en eau de cologne. Dat kwam in grote flessen binnen, die we dan weer in kleine flesjes

overgoten. Omdat je 's ochtends direct achter je toonbank ging staan en daar alleen uit ging voor de middagpauze, voelde het echt als je eigen winkeltje, met een eigen deurtje. Zelfs als je naar het toilet moest, diende je eerst op de bel te drukken, waarna de chef naar je afdeling kwam om te vragen wat er was!" Er werd door de afdelingschefs goed op het personeel gelet, maar té streng vonden mw. Brussel en Mader het niet. Mader: "Natuurlijk, bepaalde zaken waren wel streng geregeld. Je moest altijd klokken en we mochten in onze vrije tijd niet in de Hema winkelen, om te voorkomen dat collega's je wat in de handen gaven. Daarnaast diende je elk kwartje dat je verdiende meteen te turven. Dat laatste had echter ook met de winstdeling te maken; eens per maand kreeg je een percentage van hetgeen je verkocht had. Als iemand dan veel meer verdiend had dan jij, keek je

ADVERTENTIE

uitvaartverzorging

Janson & Bolland

Uitvaartcentrum Levendaal

Levendaal 103 • 2311 JG Leiden t 071 5 12 21 12 f 071 5 13 31 13 e info@uitvaartcentrumlevendaal.nl i www.uitvaartcentrumlevendaal.nl

Keurig in uniform in de Hema-chocolaterie. Rie Mader staat rechts.

Groepsfoto van de Hema-dames en -heren van 1 maart 1950, met Corry Brussel (eerste rij, tweede van links) en Rie Mader (derde rij uiterst links).

wel een beetje schreef naar diegene, maar dat was meer jaloezie. De sfeer heb ik altijd als zeer prettig ervaren.' Brussel: "Ondanks die aparte afdelingen ging iedereen heel goed met elkaar om, we waren echt één team. Er werkten mensen uit Leiden, maar ook veel uit omliggende dorpen als Voorhout en Sassenheim. Door de Hema werden er sportdagen, cursussen en dagjes uit georganiseerd, altijd op maandag want dan was de winkel dicht. Met de bus naar Antwerpen vond

ik erg bijzonder; ik was nog nooit zover van huis geweest. De chef nam dan uit België een lading nylons mee. Dat was altijd even spannend, de douane controleerde daar immers wel op. Als je echter eerlijk vermeldde dat je wat nylons voor de Hema bij je had, was het nooit een probleem."

Mèèid

was lange tijd de winkel voor 'het gewone volk', in Leiden de fabrieksarbeiders. Mader: "Wat de klanten betreft is het altijd een echte Leidse winkel geweest, terwijl de Vroom & Dreesmann toen toch wat chiquer was. Ik ben zelf geboren en getogen Leidse en spreek daarom ook vrij Leids, maar met name de 'wolfabrikers' hadden echt hun eigen taal ontwikkeld, heel plat. Dan hoorde je heel hard door de winkel: 'Mèèid', en wist je dat de pauze van de wolfabrieken begonnen

Ria Kramer.

was!" Brussel: "Half Leiden was toen fabrieksarbeider, de andere helft student, zei ik altijd. Er kwamen dan ook geregeld studenten in de winkel, die er toen heel anders uitzagen dan nu. Echte heren en dames waren het, altijd strak in het pak. Het feit dat er van alles rondliep, komt denk ik ook doordat de winkel er altijd zo keurig uitzag. Er waren toen altijd wel drie etaleurs in dienst, die een eigen kantoortje op de bovenverdieping hadden. Het was altijd weer een verrassing om te zien wat de etaleurs nu weer voor moois hadden gemaakt, dat liet je graag aan ze over."

Taart

Een andere 'juffrouw van de Hema', enkele decennia later, is Ria Kramer (1941). Zij begon in 1978 bij de Hema aan de Haarlemmerstraat en werkte er gedurende de jaren '80 parttime. Kramer: "Mijn eerste man Wim heeft er ruim 35 jaar gewerkt en noemde

het altijd zijn tweede huis. Het leek mij ook leuk om wekelijks een centje bij te verdienen. Ik werkte bij de chocolaterie, maar ook op de herenafdeling. De chocolaterie heeft nog heel lang zo'n ouderwetse draaikassa gehad, die uit nostalgie in gebruik gehouden werd. Als personeel kregen we korting op aankopen bij onder andere de Hema en de V & D, waar ik altijd dankbaar gebruik van heb gemaakt. Ook werd ik elke week verwend met een taart van de Hema. Boven in het gebouw zat namelijk de Hema-bakkerij, die mijn man altijd schoonhield. Als dank mocht hij wekelijks een taart meenemen. Ik kan je zeggen; dat ging nooit vervelen. Chocolaatjes nam ik ook altijd mee van mijn werk, dat miste ik wel toen ik uit dienst trad."

De Hema en Leiden zijn nu al ruim zeventig jaar met elkaar verbonden. Tevreden klanten, maar zeker ook tevreden personeel liggen daaraan ten grondslag. Mevrouw Mader, Brussel en Kramer kijken in ieder geval terug op een plezierige tijd. Mader: "Nog regelmatig hebben we reünie met oud-personeel. Ik moet dan altijd wel een beetje lachen om onze 'eerste' groep; kijk ons nou zitten denk ik dan, met nieuwe heup, rollator of rolstoel; we zitten allemaal in hetzelfde schuitje. Ik was enigst kind en wilde daarom altijd onder de massa komen. Daarom was ik ook zo blij met mijn baantje bij de Hema; het was een soort familie voor me."

Vanaf begin juli is er in het Stadsbouwhuis aan de Langegracht te Leiden, een tentoonstelling te zien ter ere van 70 jaar Hema. In het Leids Stadhuis is daarnaast een vitrine ingericht met producten en foto's van de Hema.

Michiel Rohlof
Met medewerking van Niek Bavelaar

ADVERTENTIE

VERENIGING OUD LEIDEN

Opgericht 5 november 1902

Postbus 917
2300 AX Leiden

Bent u geïnteresseerd in het Leidse en regionale Erfgoed en wilt u graag het beroemde Leids Jaarboekje gratis ontvangen, dan kunt u niet zonder het lidmaatschap van de Vereniging Oud-Leiden.

De contributie bedraagt € 17,50 per jaar; jongeren tot 27 jaar betalen slechts € 10,-. Door overmaking van dit bedrag op Postbankrekening 17 52 28 bent u lid van de Vereniging Oud-Leiden.

LEIDSE WATERTOREN OP WEG NAAR HERBESTEMMING

De Leidse watertoren, honderd jaar geleden gebouwd, lijkt op weg naar een nieuwe bestemming. De gemeente, eigenaresse van de toren, heeft een ideeënprijsvraag gelanceerd, die een goed ontwerp voor herbestemming moet opleveren. Opmerkelijke voorwaarde: de toren moet in de toekomst geheel of ten dele toegankelijk zijn voor het publiek. De toren zou dus een nieuwe bestemming kunnen krijgen als restaurant, galerie of uitkijktoren.

De uitvoering van de architectuurprijsvraag is in handen van het RAP Architectuurcentrum. Architecten, interieurarchitecten, stedenbouwkundigen en studenten Bouwkunde kunnen meedoen. Iedere Leidenaar kan meedoen mits hij of zij zich laat bijstaan door een ontwerper. Op 24 april werd het prijsvraagprogramma bekend gemaakt op een bijeenkomst in het RAP Architectuurcentrum. Peter Nijhof van de rijksdienst monumentenzorg verhaalde van de problemen, die de aspirant-eigenaar van een watertoren te wachten staan, cultuurwethouder Jan - Jaap de Haan vertelde over zijn relatie tot de watertoren. Vanuit zijn woning heeft hij zicht op de watertoren. Hij noemde de toren een echt 'landmark'. 'De ontwikkelopgaaf is echter niet eenvoudig', zei hij. Niettemin zei de wethouder goede hoop te hebben op een 'tweede jeugd' voor de honderdjarige. Het prijsvraagprogramma is te vinden op www.rapsite.nl. Een belangrijke voorwaarde is dat het watervat, bovenin de toren, intact blijft.

Ontwerpen kunnen ingeleverd worden tot 13 juni a.s. Een deskundige jury beoordeelt de inzendingen. Op 3 juli wordt de uitslag van de architectuurprijsvraag bekend gemaakt. Voor de winnaar van de eerste prijs is 3000 euro beschikbaar, de winnaars van de tweede en derde prijs krijgen resp. 2000 en 1000 euro. De ontwerpen zullen van half augustus tot half oktober in het RAP Architectuurcentrum te zien zijn.

Intussen is het twijfelachtig of deze poging om de

toren een herbestemming te geven zal slagen. De gemeente wil de toren na afloop van de prijsvraag verkopen. De ontwerprijstvraag staat echter helemaal los van de voorgenomen verkoop. Dat kan problemen opleveren. Ook de voorwaarden, die de gemeente stelt, maken het voor de aspirant-eigenaar zeker niet eenvoudig. Zo moet de toren een publieke functie krijgen (hooguit in combinatie met wonen), verder moet het watervat behouden blijven. De voorwaarde van een publieke functie houdt ook in dat er in de directe omgeving parkeerplaatsen komen. Ook dat lijkt niet zo'n simpele zaak. Maar ja, wie niet waagt, die niet wint.

De Leidse watertoren is een eeuw geleden gebouwd naar een ontwerp van architect W.C. van Manen. Deze laatste kreeg de opdracht omdat zijn ontwerp 13.000 gulden goedkoper was dan dat van Schotel, befaamd ontwerper van watertorens. Van Manen bereikte een lagere prijs door gewapend beton te gebruiken. Het unieke van de toren, een rijksmonument en deel uitmakend van een 'beschermde stadsgezicht', is de combinatie van een skelet van gewapend beton met baksteen. De toren is een voorbeeld van de overgang van de stijl van de neo-rennaissance naar de zakelijk vorm gegeven betonnen watertorens.

Wibo Burgers

UIT LEIDEN EN REGIO

Hillegom – Na jaren is het toch gelukt om de watertoren van Hillegom een nieuwe bestemming te geven. De gemeente heeft voor de ontwikkeling van de toren, 42 meter hoog en gelegen aan de N208, richting Lisse, een overeenkomst gesloten met projectontwikkelaar SV Initiatief BV. De toren zal plaats gaan bieden aan een informatiecentrum voor de Bollenstreek, kantoren, een feestzaal met restaurant, enkele hotelkamers en een klimwand. Het omliggende terrein zal worden gebruikt voor de vestiging van bedrijven.

In 2001 werd een prijsvraag uitgeschreven voor de herbestemming van de betonnen toren, die dateert van 1925. De gemeente kwam echter niet tot een financiële overeenstemming met de prijswinnaar. Vervolgens ging de gemeente onderhandelen met nummer twee, de projectontwikkelaar waarmee nu een akkoord is bereikt.

ADVERTENTIE

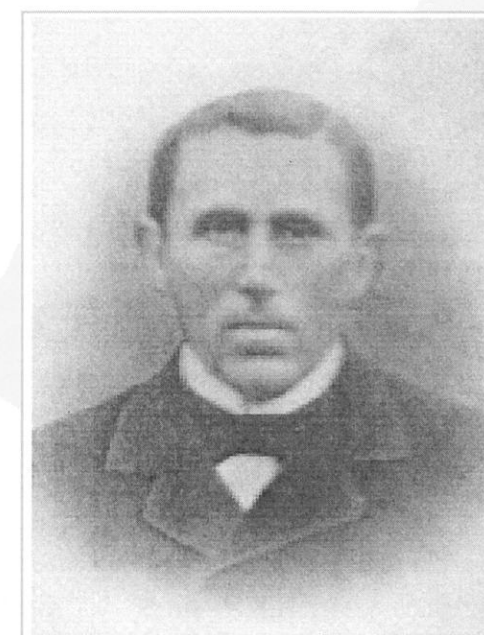
Bouwbedrijf Paardekooper

Sedert 1881

In 1881 heeft Arie Paardekooper de fundamenten gelegd voor ons bouwbedrijf. Verweven met deze lange historie is de liefde voor het vak, vakmanschap, vertrouwen en natuurlijk altijd weer bouwen. Bouwbedrijf Paardekooper restaureert, renoveert en onderhoudt gebouwen.

- Lid van het NVOB
- Lid Bouwgarant
- Erkend Hoofdaannemer
- Erkend Leerbedrijf

Miening 41, 2381 GP Zoeterwoude
071-5801254
info@bouwbedrijf-paardekooper.nl

Arie Paardekooper 1857-1915

Voorhout – De schilder Leo van den Ende heeft de afgelopen maand het Panorama van de Bollenstreek, zijn levenswerk, voltooid. Bij die gelegenheid kreeg Van den Ende te horen dat hij een koninklijke onderscheiding heeft gekregen. Uit handen van drs. S. Schelberg, burgemeester van de gemeente Teylingen waarvan Voorhout deel uitmaakt, ontving Van den Ende de versierselen behorende bij het Ridderschap in de Orde van Oranje Nassau.

Hillegom – Het vroegere bloembollenbedrijf Veelzorg in Hillegom is uitgekozen als een van de zestien deelnemers aan het AVRO televisieprogramma Restauratie. Daarin wordt door de BankGiro Loterij één miljoen euro uitgelooft voor de restauratie van een monumentaal pand. Het programma wordt in oktober a.s. uitgezonden.

De voormalige bloembollenkwekerij Veelzorg en het exportbedrijf A.J. Veldhuyzen van Zanten N.V. liggen al sinds 1850 aan de Stationsweg 129-131 in Hillegom. Op het terrein staan waardevolle bollenschuren uit diverse perioden, een unieke hyacinthen-holkamer, de kwekerswoning Vredehof en het bedrijfskantoor. Volgens de Projectgroep Behoud en Herbestemming Bollenschuren is Veelzorg een van de gaafst bewaard gebleven bloembollendrijven in de regio. Het sloot in 1990 zijn deuren.

De familie Veldhuyzen van Zanten wil de historische panden onderbrengen in een stichting. Er is een plan ontwikkeld voor de restauratie van de historische panden en herbestemming van het gehele complex. Voor het restauratieplan is veel geld nodig. Daarom komt het heel goed uit dat Veelzorg genomineerd is voor deelname aan het televisieprogramma.

ANTI-INDUSTRIËLE TIRANNIE VAN LEIDEN IN DE REGIO NU VERLEDEN TIJD VERBOD OP BUITENNERING HIELD OEGSTGEEST EN LEIDERDORP GROEN

Zo'n vier eeuwen lang wist het stadsbestuur van Leiden met medewerking van het gewest Holland te voorkomen dat zich buiten de stadswallen in de aanpalende gemeenten een concurrerende nijverheid zou ontwikkelen. Dit artikel bespreekt motieven en gevolgen van dit verbod op de zogeheten buitennering. Dit Leidse regionaal anti-industrieel beleid speelde zich af in de late middeleeuwen en de nieuwe tijd tot circa 1800.

De buurgemeenten van Leiden hechten zeer aan hun groen imago. Het uiterst recent gecomponeerde Leiderdorps volkslied rept al in het eerste couplet van "Leiderdorp nog heerlijk groen. Ouder dan Leiden, wat minder roem". Zoeterwoude ziet zich terecht of ten onrechte als parel van het Groene Hart met de leus 'weids(sic!) en groen'. En denkend aan Oegstgeest zien we brede gazons en hoge bomen en bloemenweelde. Een groene gemeente. De *Winkler Prins Encyclopedie* van 1952 spreekt over Oegstgeest van "een woongemeente met veel forensen en uitgebreide parkaanleg. Verder zijn er bloembollenbedrijven, bloementeel, landbouw en veeteelt." Geen spoor van schoorstenen

en fabriekscomplexen dus of andere vormen van niet-agrarische bedrijvigheid.

Er was een tijd dat de grote buur, de stad Leiden, dat ook per se zo wilde houden. Het Leidse bestuur was heel beducht voor concurrentie op industrieel terrein en in de handel. Vanaf het eind van de middeleeuwen tot de Bataafse tijd probeerde Leiden met enig succes zijn buurgemeenten groen te houden. Het belangrijkste middel daartoe was lange tijd het Verbod op de Buitennering. Dat kwam er in het kort op neer dat Leiden, net als andere Hollandse steden trouwens, in de omliggende dorpen in het algemeen en in een straal van zo'n twee kilometer rond de

Het begin van de Groene Mareidijk in de Leidse Hout op voormalig Oestgeester grondgebied. Rechts op de voorgrond de enige nog aanwezige 500-roedenpaal. Foto: Nenke van Wermeskerken.

stadsgrenzen in het bijzonder, alle nijverheid, horeca en handel verbod.

Waarom fnuikte Leiden de regionale bedrijvigheid?

Hoe kwam Leiden ertoe om, zoals J.B. van Loenen nog in 1911 in het *Leids Jaarboekje* schreef, zo'n "onvergeeflijke tyrannie tegenover hare zwakkere burens" uit te oefenen? Wat waren de motieven voor zijn tegen het omringende platteland gericht monopolie?

Naast bestuurlijk middelpunt - zetel van de burggraaf van Holland - ontplooid Leiden zich pas rond de eerste helft van de dertiende eeuw ten volle als stedelijk marktcentrum van Rijnland en overvleugde daarmee definitief de eens grotere of gelijkwaardige dorpen als Leiderdorp, Zoeterwoude en Oegstgeest. Al middenin de middeleeuwen was Leiden textielstad. Sinds de veertiende eeuw vormde de Leidse lakennijverheid de belangrijkste tak van bedrijvigheid. De stad Leiden kreeg het exclusieve recht op alle belastinginkomsten, inclusief die van de wolnijverheid. De stedelijke overheid bemoeide zich

niet alleen intensief met groei, bloei en reglementering van de lakenindustrie. Het bestuur maakte ook steeds meer kosten voor de onder meer door toestromend landvolk uitdijende stad en haar voorzieningen. Eigen inning van belastingen zoals de ellemaat, op het meten van het verkochte laken, was daarom hoogstnoodzakelijk. De vele fasen van het productieproces van het laken waren arbeidsintensief maar ook nog relatief kleinschalig. Ze vonden deels plaats als huisnijverheid. Denk maar aan de wevershuisjes. Juist die kleinschaligheid maakte vestiging van elementen van de textielproductie op het omringend platteland betrekkelijk gemakkelijk. En dat soort concurrentie wilde en kon Leiden om begrijpelijke redenen niet dulden.

Uiteraard was de behoefte aan protectie en monopolie het grootst in tijden van crisis. Dat was het geval in de 16^e eeuw, toen bijvoorbeeld door oorlogen exportmogelijkheden voor Leids laken waren weggevallen. Tegelijkertijd vestigden zich in het graafschap Holland steeds meer weverijen, brouwerijen en scheepstimmerijen rondom de steden en in plattelandsdorpen. Daar waren de lonen laag en ontbraken accijnzen.

Dezelfde 500-roedenpaal met de aanduiding '500' naar de weg en de afbeelding van de Leidse Sleutels naar de sloot gekeerd. Foto: Frits Spijksma.

Drukkende bepalingen

Leiden vroeg en kreeg in de loop der late middeleeuwen en in de zestiende eeuw een aantal keren de nodige bescherming tegen die vermaledijde plattelandswevers en -herbergiers en andere vormen van handel en nijverheid, die zo dicht mogelijk tegen de stadsmuren aanschurkten. De protectie werd verkregen in de vorm van octrooien of ordonnanties (ook wel orders geheten), wettige maatregelen van bestuur. Ze werden uitgevaardigd door de Hollands-Hegenuouwense, Bourgondische, later de Habsburgse landsvorsten. In 1351 bereikte Leiden dat graaf Willem V afkondigde dat binnen drie mijl buiten de stadsvesten productie van laken ongeoorloofd was. Vervolgens werden ook weven en vollen buiten de stad verboden. In 1494 bepaalde een octrooi van keizer Maximiliaan dat buiten de stadsvesten en binnen een omtrek van 500 roeden niemand koren, brood, wijn of andere voorraad verkopen zal, dan zulk recht en accijnzen als

men in de stad zou betalen. Geen concurrentievervalsing dus! Keizer Karel V bepaalde in 1547: "binnen 1000 roeden na aan de Stad Leyden geen steenovens of kalkovens voort aan, linie regt van den uitkant van der stede vesten te mogen maken".

Een van de zwaarste protectiemaatregelen was de onder keizer Karel V afgekondigde Order op de Buitennering van 1531. Die bepaalde voor twintig steden van Holland dat

- 1 voortaan niemand buiten de ommuurde steden "en sal van nieuws mogen opstellen ende erigeren eenige weveriën, loyeriën, metselariën, timmeriën of andere gelycke ambachten, negociatie of neeringhen"; en
- 2 dat niemand "van nieuws en sal mogen opstellen eenige backeriën of tapperiën binnen 600 roeden nae de vrijheden van de voors. besloten steden, noch oock opstellen opt platte lant eenige nieuwe brouweriën".

Het octrooi van koning Filips II bepaalde in 1575 "alle getimmerten binnen de 800 roeden van den uitkant van der stede van Leyden vesten ende grachten, ook binnen 800 roeden van deze uitkant niet te mogen maken dan bouwhuysen [boerderijen], en geen

tapperijen, tavernen of ambachten en neringen te mogen doen of te oefenen in de zelven". Tegen die tijd was Leiden al ontzet. De frequente tegenbouwsels buiten de stadsmuren gerichte bepalingen in dat tijdsgewricht hadden trouwens niet alleen een verdedigingsmotief, maar ze kwamen ook mooi van pas om concurrentie te weren.

Grenspalen

Aldus leek Leiden erin te slagen zijn rechtsmacht in economische zin op te leggen aan de buurdorpen. Het kwam neer op verlegging van handelsgrenzen. We zagen al dat dit limieten inhield van 500, 600, 800 of zelfs 1000 roeden. Bedoeld wordt de Rijnlandse Roede (RR) van 3,7674 meter. Zo'n grens van bijvoorbeeld 500 RR had dus een reikwijdte van bijna twee kilometer of, om precies te zijn, 1,8837 km. De vraag was hoe die begrenzing kenbaar te maken en af te bakenen. Dat gebeurde door middel van paal-

Twee houten schildjes, de een met '500 roe', de ander met '800 roe'. Dit soort schildjes werd op een paal gespijkerd (zie de spijkergaten) om op bepaalde plekken in Oegstgeest en de andere aanpalende ambachten van Leiden de grens van bij voorbeeld het verbod op de buitennering aan te geven. Stedelijk Museum De Lakenhal, Leiden, inv.nr.0009.1 en 00.10.

tjes, eerst van eikenhout met schildjes voor het opschrift, later van steen, met ingehakte kentekens. Op de paaltjes stonden de Leidse sleutels en het aantal ROE. Het Stedelijk Museum de Lakenhal heeft nog enkele houten schildjes in zijn bezit. Bij de westelijke toegang tot de Leidse Hout langs de Groene Mare dijk staat nog een stenen Rijnlandse-roedenpaal. Ooit hebben er veel meer bestaan. Wie weet staan er nog een paar verdwaald in Oegstgeester of Leiderdorpse achtertuinen.

Handhaving

Door juridisch en ander verzet van de adellijke stand, die ook de ambachtsheren van de getroffen dorpen omvatte, is het spectaculair octrooi van 1531 nooit

van kracht geworden. Het ook voor Leiden zo veelbelovend placcaat was zeven jaar later bij de Leidse afgevaardigden in de Staten van Holland zelfs in vergetelheid geraakt. Wel sloot Leiden met de Leiderdorpse ambachtsheer Van Zwieten een apart akkoord waarin deze beloofde geen draperie toe te laten. Voor diverse andere maatregelen schortte het vermoedelijk ook aan controle en dwangmiddelen, terwijl men op den duur wat milder werd, onder meer ten aanzien van steenbakkerijen, die nu eenmaal niet in de binnenstad pasten en de rivieroever van Rijn en Zijl nodig hadden. Toen de stad Leiden in korte tijd de ambachtsheerlijkheden van Leiderdorp (1582), Zoeterwoude (1610) en Oegstgeest (1615) aankocht, verkreeg men de feitelijke jurisdictie en dus de mogelijkheden de oude beschermingsvoorrechten te handhaven. Aan deze situatie

en dus ook aan de dwang die Leiden in theorie nog kon uitoefenen, kwam een definitief eind in de Bataafse tijd.

Verwijten aan buitenpoorters

Met de feitelijke opheffing van alles wat leek op het oude verbod op de buitennering was het niet gedaan met de Leidse irritaties over vermeende scheve verhoudingen. Toen in de tweede helft van de negentiende eeuw de voorstedelijke huizenbouw uitdijde naar de overzij van de Leidse singels, werd dit aangeduid als parasitaire bebouwing. In de randgemeenten waren de belastingen immers veel lager, terwijl de bewoners van de overkant niet bijdroegen aan stedelijke voorzieningen waarvan ze wel gebruik maakten. De gemeente Leiden zocht de oplossing van dit euvel in annexatie. De eerste inlijvingsactie zou pas in 1896 plaatsvinden.

Betekenis en gevolgen

In hoeverre hebben gemeenten als Oegstgeest en Leiderdorp blijvende economische schade ondervonden omdat ze onder het anti-industrieel juk van de grote buur gebukt gingen? Dat valt moeilijk te zeggen. Al in de achttiende eeuw zijn er steenbakkerijen en kalkovens in beide dorpen gevestigd. Sinds de negentiende eeuw ontplooidde zich wat nijverheid langs de Oegstgeester zijde van Galgewater en Oude Rijn. De Oegstgeester dakpan ging grote roem tegemoet.

In Leiderdorp verrezen in de twintigste eeuw enkele intussen weer verdwenen grotere fabrieken, zoals de Verto touw- en kabelfabriek. Een echte grootschalige industriële traditie op dorpsniveau ontstond echter niet. Daar zullen de huidige inwoners van deze groene forensengemeenten niet om treuren.

Belangrijkste bronnen

E(durard) C(hristiaan G(erhard) Brünner: *De Order op de Buitennering van 1531. Bijdrage tot de kennis van de economische geschiedenis van het Graafschap Holland in den tijd van Karel V.* Utrecht: Oosthoek, 1918. Proefschrift Rijksuniversiteit Utrecht.

J.B. van Loenen: "Wat betekenen de steenen palen, met gekruiste sleutels aan de eene zijde en getallen aan een anderen kant, langs de wegen buiten Leiden geplaatst?", in: *Jaarboekje voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Leiden en Rijnland, tevens Orgaan der Vereniging "Oud-Leiden"*, jrg. 8, 1911, blz. 76 – 80.

Gerard J. Telkamp

Dit artikel is in andere vorm verschenen in de *Canon van Oegstgeest: episodes uit de geschiedenis van een dorp* (red. Freek Lugt en Marise Spijksma-Boezeman), Vereniging Oud Oegstgeest, [oktober] 2007, blz. 40-45. Tweede druk voorjaar 2008. Met dank aan de redactie van de *Canon* en het bestuur van de Vereniging Oud Oegstgeest voor hun toestemming tot publicatie van deze bewerking in *StielZ* en overname in zwart-wit van de kleurenillustraties.

VERKOOPPUNTEN VAN ONS TIJDSCHRIFT STIELZ

Boekhandel De Kler	Breestraat 159	Leiden
Boekhandel De Kler	Kempenaerstraat 39 b	Oegstgeest
Boekhandel Kooyker	Breestraat 93	Leiden
Bruna	winkelcentrum 5 Meiplein	Leiden
Bruna	bij winkelcentrum Stevenshof	Leiden
Sigarenmagazijn T.Filemon	Bevrijdingsplein 1	Leiden

JAARVERSLAG STIEL 2007

Bestuur en leden

Op 31 december 2007 telde Stiel 174 (was 163) donateurs, 26 (31) werkgroepleden, 30 (28) bedrijfsdonateurs.

Het bestuur bestond uit J.P. Vollaard, voorzitter, J.J. Gijsman, penningmeester, L. Barendregt namens Oud-Leiden, W.B. Burgers, mw. H.J. Korthof, 2^e secretaris en G.J. Telkamp. J.W. Wesseldijk werd in april 2007 benoemd tot secretaris. Het bestuur vergaderde in 2007 zesmaal.

Met de gemeente Leiden, de SLS en Meelfabriek c.v. werd overlegd ter zake van de ontwikkeling van het masterplan Zumthor voor het hergebruik van de Meelfabriek, de bouwplannen en de financiële onderbouwing, het handhaven van ons beroep bij Raad van State en de intrekking hiervan door het sluiten van een convenant.

Contacten

In 2007 bestonden de Dirk van Eckstichting en STIEL beide 20 jaar. Wij hielden op 16 juni een goed bezochte bijeenkomst in De Zijlstroom met een lezing van architect van Stigt over het hergebruik van silo's en fabrieken. Voor een bijeenkomst van de D.van Eckstichting op 7 december werden ook onze donateurs uitgenodigd.

Verder waren we betrokken bij de bouwplannen rond de Houtzaagmolen "De Heesterboom". We hadden een goed contact met de afdeling Monumentenzorg en met het Regionaal Archief Leiden (RAL) over het digitaliseren van ons fotoarchief en met de Stichting Open Monumentendagen (OMD). Zij organiseerden onder het motto 'Licht, lucht en ruimte', 1900-1940, o.a. rondleidingen in de Meelfabriek.

Stichting Levend Ambacht Leiden (STAL) vierde het tienjarig bestaan van Smederij van der Geijn en attendeerde de gemeente op de slechte staat van onderhoud van het Wagenmakermuseum.

Bijeenkomsten van de Stichting Haags Industrieel Erfgoed (SHIE) en de landelijke federatie FIEN werden bijgewoond.

Op initiatief van de Vereniging Oud-Leiden werd deelgenomen aan een overleg van historische verenigingen in Leiden en aan de organisatie van de Podiumdag op 8 november 2008.

Panden

Aandacht werd gevraagd voor de bollenschuur aan de Hoge Morsweg, aan de panden van voormalige Tras- en Pleisterfabriek van Paternotte aan de Marktsteeg (Nobelcomplex), voor het Spoorweghuis aan de Haagweg en voor de Staatsspoorbrug aan de Haagweg. Voor de Watertoren aan de Hoge Rijndijk werden ontwerpen gemaakt en werd een voorstel voor aankoop door derden ingediend.

Voor de herinrichting van het Vrouwenkerkplein, inclusief herplaatsing van de Peperbus, werd een gemeentelijk plan bekeken. De voormalige textielfabriek van Clos & Leembruggen, nu Nuongebouw geheten, wordt o.l.v. architect van Stigt omgebouwd tot opvangplaats voor daklozen in combinatie met kantoren voor o.a. woningcorporatie Portaal.

Aandacht blijft nodig voor het kantoor / directiewoning scheepswerf Boot, de schoorsteen aan de Vliststraat, het Rijksmonument Maredijk 161.

Oude Rijnzone, Omtzigt-terrein / Hoogh Swieten: St. Comité Doesbrug en historische groep Zoeterwoude hebben STIEL steun gevraagd tegen bouwplannen. STIEL heeft een inspraakreactie gegeven op de Welstandsparagraaf (6/8) en vragen laten stellen door D'66 bij Provinciale Staten (21/11)

Werkgroepen

Archieven: een werkgroep is bezig met het inventariseren van de archieven van de HCW en de NEM. In bezit kwam het archief van de Machinefabriek Drakenburgh, terwijl nog uitzicht is op de archieven van kolenhandel Cramer en het verwarmingsbedrijf Schulte in Voorhout.

De website www.stiel-leiden.nl voorziet in een behoefte met dank aan Joris Arts.

Stielz

Ons tijdschrift verscheen in 2007 viermaal met o.a. een jubileumnummer met een inhoudsopgave van verschenen artikelen. Het werd op de jubileumbijeenkomst van 16 juni aan wethouder Witteman aangeboden. In andere edities was er aandacht voor nieuws uit Leiden en de regio, zoals verdwijnende gevelreclames en uitgebreidere artikelen over de Steenstraat en

over uitgevers en drukkerijen. Het aantal adverteerders liep wat terug.

Financiën

Het jaar 2007 sluit af met een nadelig saldo van € 708,75 mede door de georganiseerde bijeenkomsten en enkele nagekomen posten. Van de belastingdienst kwam bericht dat STIEL een belastingtechnisch erkende stichting is zodat donaties aftrekbaar zijn geworden in 2008. De opbrengsten van de donateurs bleven ook dit jaar weer op peil dankzij enkele grotere giften. We hopen het jaar 2008 positief te kunnen afsluiten.

Memorabilia

Ontvangen werd een gedenkpenning van een wedstrijd voor Handwerkslieden in 1890, een drietal te-

gelplateaus van de Machinefabriek Drakenburgh en het jubileumboek van Langezaal&Inniger.

Activiteiten

Ter gelegenheid van het twintig jarig jubileum zijn er voorbereidingen getroffen voor de uitgave van een jubileumboek (in 2008) 'Kinderarbeid in Leiden' (een hertaling van de historische roman van Jan Cremer 'Fabriekskinderen' met een historische inleiding en foto's.

STIEL heeft in november een advies uitgebracht aan de onderhandelaren voor een nieuw college van Leiden.

Eerste stappen zijn gezet om aan de website een stadsplattegrond toe te voegen, met aanwijzingen naar industriële monumenten en hierbij verwijzing op te nemen naar artikelen die hierover in STIELZ verschenen zijn.

VERKOOPLIJST NOG TE LEVEREN UITGAVEN:

De Kunst van het Bewaren, Industrieel Erfgoed in Leiden, Stiel 1992, 5 euro p.st.

Het Ambacht, 43 ambachten in Leiden, foto's met beschrijving, Stal 1993, € 5 p.st.

Vastgelegd voor het Vergaat, monumenten van bedrijf en techniek in Rijnland en Bollenstreek, Stiel 1996, tentoonstellingsbrochure, € 1,-.

Leids Fabrikaat 2, beschrijving van een 8 tal verdwenen industrieën, o.a. Pel, Verto, Ceres, HCW, Clos en Leembruggen, Verf- en Japanlakfabriek, € 12,50

Het Spoor van de Industriële Revolutie in een Hollandse stad, een wandeling langs twintig monumenten van bedrijf en techniek, tweede druk 2002, € 6,-.

Langs Leidse Winkelpanden, een wandeling langs 37 historische winkelpanden in Leiden, Stiel 2003, € 6,-.

Tijdschriften Stielz uit de jaargangen 2000-2007, 1 euro p.st. voor zover nog aanwezig

Ondernemers en Geleerden, Leiden 1778-2003, € 17,50 alleen in de boekwinkel.

De Leidse Fabriekskinderen, Kinderarbeid 2008, € 9,90

Indien niet afgehaald of door ons bezorgd kan worden zijn de prijzen exclusief verzendkosten.

ADVERTENTIE

Wij brengen het nieuws graag bij u thuis!

Met het Leidsch Dagblad blijft u op de hoogte van de gebeurtenissen in uw omgeving én leest u al het landelijke en wereldnieuws. Daarnaast besteden we veel aandacht aan cultuur, sport, wonen en ontspanning. Nieuws dat u direct raakt.

Dat brengen wij graag bij u thuis.

Leidsch Dagblad
Jouw wereld, jouw krant

Word abonnee, bel 0800 - 1711 (gratis) of surf naar www.leidschdagblad.nl

Het Motorhuis
Autodealerbedrijven

OPEL SAAB CHEVROLET CITROËN Huisoccasions

Leiden. Vondellaan 80. Tel: 071 - 535 18 00
www.motorhuis.nl

"J. Zierikzee"
maatschoenmakerij

H.P.H. Nusteling
Bakkersteeg 3
2311 RH Leiden Tel.: 071-5131156

maatschoenen op het net?

www.maatschoenen.nl

Stad van boeken
Zeven eeuwen lezen in Leiden

22.02-01.06.2008
in Stedelijk Museum De Lakenhal

www.lakenhal.nl

Maria Barnas e.a.
Boek in wording en Missingbooks

22.02-13.04.2008
in De Lakenhal in Scheltema

Stedelijk Museum De Lakenhal Leiden
+ Scheltema

SWIETEN LAU

architecten

Per 15 augustus 2007 werken twee Leidse architectenburo's samen onder de naam: swietenlau architecten.

Onze adresgegevens:
St. Jacobsgracht 4
2311 PW Leiden
Postbus 11241
2301 EE Leiden
071 5141051
info@swietenlau.nl
www.swietenlau.nl